

УДК 159.9.58.43
МРНТИ 15.21.69

DOI: <https://doi.org/10.37788/2025-2/23-27>

Б.Д. Каирбекова¹, А.А. Илюсизова¹, А.О. Забегалин^{1*}

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

*(e-mail: sashazabeg@mail.ru)

Динамика развития интеллектуальных способностей студентов-психологов

Аннотация

Основная проблема: в статье освещена проблема влияния внешних и внутренних факторов на изменение интеллектуальных способностей студентов-психологов в процессе обучения в вузе.

Цель: выявить особенности динамики интеллектуальных способностей студентов-психологов во время учебного процесса.

Методы: методика «Прогрессивные матрицы Равена», «тест на интеллект Г. Айзенка».

Результаты и их значимость: В статье рассматриваются интеллектуальные способности как ключевой компонент когнитивной сферы, обеспечивающий успешность освоения учебной программы студентами-психологами. Основное внимание уделено анализу динамики интеллектуального развития в течение первого года обучения в вузе. Раскрываются особенности проявления вербального и невербального интеллекта, их значимость в процессе профессиональной подготовки будущих психологов. В качестве эмпирической базы использованы прогрессивные матрицы Равена и тест интеллекта Г. Айзенка, направленные на оценку логического мышления, аналитических способностей и общего уровня интеллекта. В исследовании приняли участие 23 студента первого курса, обучающихся по специальности «Психология». Сравнительный анализ результатов позволил зафиксировать положительную динамику интеллектуальных показателей, проявляющуюся в росте баллов.

Ключевые слова: диагностика, интеллект, IQ, развитие, образовательный процесс.

Введение

Современная система образования ставит перед обучающимися высокие требования к степени развития их когнитивных способностей, в частности к уровню интеллекта как интегральной характеристике умственной деятельности. Особо это актуально для студентов социально ориентированных специальностей, в частности для студентов-психологов, для которых интеллект лежит в основе диагностической, аналитической и коммуникативной работы. В условиях высокой учебной нагрузки, стрессового воздействия и необходимости быстрой адаптации к учебному процессу, становится актуальной проблема диагностики изменения интеллектуальных способностей студентов на протяжении всего учебного периода.

Интеллект занимает ключевое место как в психологической науке так и в педагогике, и является «совокупностью когнитивных способностей, обеспечивающих успешную адаптацию индивида к новым условиям, решение проблем и усвоение информации» [1]. Одним из первых ученых, который занимался темой интеллекта, является французский психолог, доктор медицинских наук А. Бине, который совместно с Т. Симоном, разработал тест на диагностику интеллекта. В дальнейшем данная методика послужила основой для создания других инструментов диагностики интеллекта. Тест Бине – Симона был адаптирован в различных странах, и благодаря этому тесту появились такие методики как: «Школа Стэнфорда – Бине», «Тест Векслера».

В первых исследованиях умственных способностей, под интеллектом понимают либо «обобщённое когнитивное качество [1, с. 18]», либо «структуру множественных факторов психики [2]». Позднее появилось разделение интеллекта на кристаллизованный и флюидный, первый отражал накопленные знания, а второй способность к логическим операциям в новых, ранее не существовавших условиях. Помимо данных двух типов интеллекта, в современной психологической науке имеется эмоциональный, социальный, практический интеллект, однако в нашем исследовании мы делаем акцент именно на базовой, логико-аналитической деятельности [3].

Среди всего многообразия методик диагностики интеллекта можно выделить прогрессивные матрицы Равена и тест Айзенка. Первая методика нацелена на диагностику флюидного интеллекта, т.е. способности человека к логическому мышлению и решению новых задач вне зависимости от имеющегося опыта. Данная методика часто применяется в кросскультурных психологических исследованиях благодаря нейтральным заданиям (рисуночные таблицы) по отношению к языковому и культурному контексту. Вторая методика, тест Айзенка, позволяет определить числовые, логические и вербальные способности, а так же используется как универсальная методика для определения общего уровня интеллектуального развития личности.

В отечественной научной среде, исследования интеллекта проводятся в основном в рамках педагогической и возрастной психологии. Казахстанские психологи, отмечают влияние следующего ряда факторов на интеллектуальные способности обучающихся: мотивация к обучению, степень учебной нагрузки, стресс, особенности организации образовательного процесса, социально-культурные условия, личностные особенности организма и психики учащихся. В работах таких казахстанских исследователей как А. Алдамжаров, А. Калиева, Г. Жумабекова и др., подчёркивается важность адаптации диагностических методик к культурным особенностям респондентов [4].

Помимо выше перечисленных факторов влияющих на развитие интеллекта, следует отметить также среды и индивидуальных особенностей. Среди внутренних факторов, наиболее значимым является: когнитивный стиль, уровень саморегуляции, текущее эмоциональное состояние, особенности внимания и памяти. Внешние факторы: условия обучения, взаимодействия с преподавателями, уровень учебной нагрузки и сложности заданий. Также высокое влияние оказывают стрессоры, характерные во время экзаменационного периода, так же следует учитывать время суток во время проведения диагностики, т.к. имеется взаимосвязь между циркадными ритмами и уровнем утомляемости [5].

Актуальность диагностики динамики развития интеллектов обучающихся, проявляется не только в плане изучения механизмов развития интеллекта, но и в нахождении эффективных и продуктивных стратегий психологического сопровождения когнитивного роста. Наше исследование направлено на определение закономерностей в изменении интеллектуальных показателей студентов психологов в течение 2024-2025 учебного года, что позволяет расширить понимание роли образовательной среды как фактора интеллектуального развития.

Материалы и методы

Выборка нашего исследования составляет 23 студента психолога Инновационного Евразийского Университета (20 девушек, 3 парня), возрастом от 18 до 21 года.

Исследование проводилось в 2 этапа, первичная диагностика проводилась в сентябре 2024 года, в первые недели учебного процесса. Второй этап состоялся в мае 2025 года, в период экзаменационной сессии. Такое распределение позволяет нам отследить возможную динамику изменений интеллектуальных способностей в зависимости от таких факторов как: усталость, общее психоэмоциональное состояние, учебная активность.

Для измерения интеллектуальных способностей использовались следующие методики:

Прогрессивные матрицы Равена – классический инструмент диагностики флюидного интеллекта, направленный на выявление уровня абстрактного и логического мышления, способности к выявлению закономерностей и решению нестандартных задач. Методика характеризуется высокой степенью культуры-независимости и объективности результатов. Интерпретация баллов представлена в таблице 1.

Таблица 1 – интерпретация результатов методики «Прогрессивные матрицы Равена»

Баллы	Уровень интеллекта
55-60	Очень высокий
50-54	Высокий
45-49	Выше среднего
40-44	Средний
35-39	Ниже среднего
<35	Низкий

Тест интеллекта Айзенка (EIQ) – краткий психометрический опросник, включающий задания на логическое, числовое и вербальное мышление. Результаты теста позволяют получить общее представление об уровне интеллектуального развития испытуемого и проследить возможные колебания в зависимости от внешних факторов. Интерпретация баллов по шкале IQ представлена в таблице 2.

Таблица 2 – интерпретация баллов теста Айзенка по шкале IQ

Баллы	Баллы IQ	Уровень интеллекта
36-40	>140	Гениальность
30-35	120-139	Высокий
26-29	110-119	Выше среднего
20-25	90-109	Средний
15-19	80-89	Ниже среднего
<15	<80	Низкий

Обе методики проводились в условиях, приближенных к стандартным: в аудитории, при естественном освещении, в первой половине дня. Перед началом тестирования студентам предоставлялась краткая инструкция и возможность задать уточняющие вопросы. Диагностика проводилась в индивидуальном порядке либо в малых группах, что обеспечивало достаточный уровень концентрации и исключало внешние помехи.

Для анализа полученных данных применялись методы описательной статистики, сопоставлялись средние баллы на первом и втором этапах. Особое внимание уделялось выявлению тенденций к повышению или снижению показателей, а также возможным индивидуальным различиям между участниками.

Результаты

Анализ результатов, полученных с помощью методики «Прогрессивные матрицы Равена», показал умеренное повышение уровня флюидного интеллекта у большинства испытуемых. Средний показатель на первом этапе диагностики (сентябрь 2024 года) составил 42,1 балла, тогда как на втором этапе (май 2025 года) среднее значение возросло до 45,6 балла. Несмотря на то, что прирост нельзя считать резким, он может свидетельствовать о положительной динамике когнитивного развития студентов в течение учебного года. Подобная тенденция наблюдалась примерно у 78 % участников, у остальных показатели остались стабильными или незначительно снизились. Сравнение результатов по тесту интеллекта Айзенка также выявило общий рост показателей. В сентябре средний суммарный балл по вербальным, числовым и логическим задачам составил 28,4, в то время как в мае среднее значение достигло 31,2 балла. Особенно заметны улучшения в выполнении логических заданий, что может быть связано с адаптацией к учебной нагрузке и развитием абстрактного мышления в ходе изучения профессиональных дисциплин.

Подробные результаты указаны в таблице 3.

Таблица 3 – результаты диагностики

Методика	Средний балл (1 этап)	Средний балл (2 этап)	Динамика
Прогрессивные матрицы Равена	42.1	45.6	+3.5
Тест интеллекта Айзенка	28.4	31.2	+2.8
– логические задания	9.1	10.3	+1.2
– числовые задания	9.4	10.2	+0.8
– вербальные задания	9.9	10.7	+0.8

Важно отметить, что различия в результатах между первым и вторым этапами проявлялись неравномерно. У некоторых студентов прирост был более выраженным, в то время как у других изменения оказались минимальными. Это может быть связано с индивидуальными особенностями обучающихся: мотивацией, уровнем тревожности, стратегиями обучения, а также с факторами, не поддающимися контролю в рамках исследования – качеством сна, общим самочувствием, внешними нагрузками и др.

Дополнительное наблюдение показало, что наибольшие колебания результатов приходились на студентов с изначально средними и ниже средних баллами. Учащиеся с

высокими показателями на первом этапе, как правило, сохраняли свои результаты на высоком уровне и во втором замере, что может свидетельствовать о когнитивной стабильности и устойчивом уровне интеллектуальной активности.

Таким образом, несмотря на умеренный характер изменений, результаты подтверждают наличие положительной динамики в развитии интеллектуальных способностей студентов в течение учебного года. Это особенно важно учитывать в контексте образовательной диагностики и при построении адаптивных моделей обучения.

Заключение

Наше исследование позволяет определить положительную динамику интеллектуальных способностей студентов психологов в течении учебного года. Сравнительный анализ данных, полученных с помощью методик Равена и Айзенка, показал умеренное, но устойчивое увеличение средних значений на второй этапе диагностики. Особенно сильные изменения были зафиксированы в логической части теста Айзенка, что может сказать о повышении аналитических способностей в ходе профессиональной подготовки.

Результаты подтверждают, что образовательная среда, регулярная интеллектуальная нагрузка, выполнение сложных когнитивных операций, способствует развитию интеллектуальных способностей. При этом следует учитывать индивидуальные особенности студентов, т.к. наиболее сильный прирост был зафиксирован у тех студентов, чьи показатели при первоначальной диагностике, имели более низкие средние значения по сравнению с остальной выборкой, а у студентов с более высокими первоначальными данными наблюдалась относительная стабильность. Это может свидетельствовать о том, что им необходима дополнительная нагрузка для увеличения их продуктивности и показателей.

Подводя итоги, можно сказать что динамика изменения в уровне интеллекта подвтерждает необходимость в системном подходе сопровождения когнитивного развития обучающихся. Полученные нами данные могут быть использованы для адаптации образовательных программ, ориентированных на поддержку и интеллектуальное развитие обучающихся высших учебных заведений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Гоулман Д. Интеллект. – М.: МИФ, 2021. – 544 с.
- 2 Андреева И.Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта// Вопросы психологии. – 2015. – № 5. – С. 57-65.
- 3 Шиманская В. Коммуникация. Популярная психология. – М.: Сфера, 2021 – 205 с.
- 4 Цой В.И. Инновационные методологические ориентиры системного мышления педагога: монография. – Павлодар: Изд-во ИнЕУ, 2021 – 172 с.
- 5 Робертс Р.Д. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике / Р.Д. Робертс, Дж. Мэттьюс, М. Зайднер, Д.В. Люсин // Психология. Журнал высшей школы экономики. – 2014. – № 4. – С. 3-26.

REFERENCES

- 1 Goulman, D. (2021). Intellect. [Emotional intelligence]. Moscow: «Mann, Ivanov i Ferber» [in Russian].
- 2 Andreeva, I.N. (2015). Predposylki razvitiya emocionalnogo intellekta [Prerequisites for the development of emotional intelligence]. Voprosy psihologii – Questions of psychology, 5, 57-65 [in Russian].
- 3 Shimanskaya, V. (2021). Kommunikaciya. Populyarnaia psihologiya [Communication. Popular Psychology]. Moscow: Sphere [in Russian].
- 4 Tsoi, V.I. (2021). Innovacionnye metodologicheskie orientiry sistemnogo myshleniya pedagoga [Innovative methodological guidelines of system thinking of a teacher]. Pavlodar: Innovative Eurasian University [in Russian].
- 5 Roberts, R.D., Mettyus, Dzh. & Zajdner, M. (2014). Emocionalnyi intellekt: problemy teorii, izmereniia i primeneniia na praktike [Emotional intelligence: problems of theory, measurement and application in practice]. Psihologiya. Zhurnal vysshei shkoly ekonomiki – Psychology. Journal of the Higher School of Economics, 4, 326 [in Russian].

Б.Д. Каирбекова¹, А.А. Илюсизова¹, А.О. Забегалин¹

¹Инновациялық Еуразия университетінің, Қазақстан

Психология студенттерінің интеллектуалдық қабілеттерінің даму динамикасы

Мақалада психология студенттерінің университетте оқу кезіндегі интеллектуалдық қабілеттерінің өзгеруіне сыртқы және ішкі факторлардың әсері мәселесі қарастырылған.

Мақсаты: психология студенттерінің оқу-тәрбие үрдісіндегі интеллектуалдық қабілеттерінің динамикасының ерекшеліктерін анықтау.

«Равеннің прогрессивті матрицалары», «Г. Айзенктің интеллект сынағы» әдістемесі.

Мақалада интеллектуалды қабілеттер психология студенттерінің оқу бағдарламасын сәтті игеруін қамтамасыз ететін танымдық саланың негізгі компоненті ретінде қарастырылады. ЖОО-да оқудың бірінші жылындағы зияткерлік даму динамикасын талдауға басты назар аударылды. Вербалды және вербалды емес интеллект көріністерінің ерекшеліктері, олардың болашақ психологтарды кәсіби даярлау процесіндегі маңыздылығы ашылады. Равеннің прогрессивті матрицалары мен интеллект тесті эмпирикалық негіз ретінде пайдаланылды. Эйзенка, логикалық ойлауды, аналитикалық қабілеттерді және жалпы интеллект деңгейін бағалауға бағытталған. Зерттеуге "Психология" мамандығы бойынша оқитын бірінші курстың 23 студенті қатысты. Нәтижелерді салыстырмалы талдау ұпайлардың өсуінен көрінетін интеллектуалды көрсеткіштердің оң динамикасын тіркеуге мүмкіндік берді.

Түйінді сөздер: диагностика, интеллект, IQ, даму, білім беру процесі.

B.D. Kairbekova¹, A.A. Ilyusizova¹, A. Zabegalin¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

The dynamics of the development of intellectual abilities of psychology students

The article highlights the problem of the influence of external and internal factors on the change in the intellectual abilities of psychology students during their studies at the university.

Purpose: to identify the features of the dynamics of the intellectual abilities of psychology students during the educational process.

Methods- the method of "Raven's progressive matrices", "G. Eysenck's intelligence test".

The article considers intellectual abilities as a key component of the cognitive sphere, ensuring the success of mastering the curriculum by psychology students. The main attention is paid to the analysis of the dynamics of intellectual development during the first year of study at the university. The article reveals the peculiarities of the manifestation of verbal and non-verbal intelligence, their importance in the process of professional training of future psychologists. Raven's progressive matrices and the intelligence test were used as an empirical basis. Isaac's research is aimed at evaluating logical thinking, analytical abilities, and general intelligence. The study involved 23 first-year students studying in the specialty "Psychology. A comparative analysis of the results allowed us to record the positive dynamics of intellectual indicators, manifested in an increase in scores.

Key words: diagnostics, intelligence, IQ, development, educational process.

Дата поступления рукописи в редакцию: 10.06.2025 г.

УДК 371.3
МРНТИ 14.29.15

DOI: <https://doi.org/10.37788/2025-2/28-34>

Т.Ж. Шакенова^{1*}, А.М. Утилова¹

¹Павлодар педагогикалық университет, Қазақстан

*(e-mail: tattigul_82@mail.ru)

Оқушылардың танымдық бағыттылығы ретінде әмбебап оқу әрекеттері

Аңдатпа

Негізгі мәселе: Мақалада оқушылардың танымдық бағыттылығын қалыптастырудың негізгі компоненті ретінде әмбебап оқу әрекеттерін (ӨОӨ) талдау мәселесі қарастырылады. ӨОӨ мемлекеттік міндетті білім беру стандартының контекстінде оқушының тұлғалық дамуының, дербестігі мен өмір бойы білім алуға дайын болуының негізі ретінде сипатталады.

Мақсаты: регулятивтік, коммуникативтік, танымдық және тұлғалық компоненттерді қоса алғанда, әмбебап оқу әрекеттерінің мәні мен құрылымын ашу. Әсіресе, логикалық операциялар, талдау, жинақтау, салыстыру, жалпылау, оқу міндеттерін қоя білу және шеше білу сияқты танымдық ӨОӨ-ге ерекше назар аударылады. ӨОӨ-ні қалыптастыру танымдық белсенділікке, сыни ойлауға және оқуға деген уәжге оң ықпал ететіні атап өтіледі.

Әдістері: Сонымен қатар, оқу үдерісінде әмбебап оқу әрекеттерін тиімді дамытуға мүмкіндік беретін педагогикалық жағдайлар мен әдістемелік тәсілдер қарастырылады. Қорытындыда ӨОӨ – оқушылардың саналы танымдық әрекетін қалыптастыруға ықпал ететін білім беру процесінің ажырамас бөлігі екені айтылады. Танымдық ӨОӨ-ге ерекше көңіл бөлінеді, себебі олар білімге қызығушылықты арттыру, ойлау, талдау, жоспарлау және қорытынды жасау қабілеттерін дамытуға тікелей байланысты.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Сондай-ақ, ӨОӨ-ні жүйелі түрде қалыптастыру оқу мотивациясының артуына, дербестікке, рефлексия мен өз іс-әрекетінің нәтижесіне жауапкершілікке тәрбиелеуге ықпал етеді. Бұған қоса, ӨОӨ-ні дамытуға бағытталған оқу үдерісін ұйымдастырудың педагогикалық шарттары, формалары мен әдістері – жобалық қызмет, проблемалық оқыту, метапәндік тәсілдер – қарастырылады.

Түйінді сөздер: әмбебап оқу іс-әрекеттері, функционалдық сауаттылық, білім, жүйелік-белсенділік тәсілі, сыни ойлау, мотивация, білім алушылар.

Кіріспе

Әмбебап оқу іс-әрекеттері (ӨОӨ) – жаңа әлеуметтік тәжірибені саналы және белсенді игеру арқылы адамның өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілеті; білім алушының мәдени бірегейлігін, әлеуметтік құзыреттілігін, толеранттылығын және осы процесті ұйымдастыруды қоса алғанда, жаңа білім мен дағдыларды өз бетінше игеру қабілетін қамтамасыз ететін іс-әрекеттерінің жиынтығы. Мектептегі білім берудің негізгі мақсаты-оқушылардың білім беру мақсаттарын өз бетінше қою, оларды жүзеге асыру жолдарын жобалау, олардың жетістіктерін бақылау және бағалау қабілетін дамыту. Басқаша айтқанда, оқу қабілетін қалыптастыру. Оқушының өзі білім беру процесінің «сәулетшісі және құрылысшысы» болуы керек. Бұл мақсатқа кешенді білім беру іс-әрекеттері жүйесін қалыптастыру арқылы қол жеткізуге болады. Жалпы білім берудің УУД тестілік конфигурациясы мен функциялары негізінде білім алушылармен байланысты негізгі психологиялық сипаттамалар, УУД жас ерекшеліктерінің ерекшеліктері, сондай-ақ оны дамыту үшін қажетті факторлар мен жағдайлар анықталды.

Материалдар мен әдістер

Кешенді білім беру қызметін дамыту тұжырымдамасы жүйелі іс-әрекет тәсілінің негізінде әзірленді (Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, П.Я. Галперина, Д.Б. Эльконин, В.В. Давыдов, А.Г. Асмолов) авторлар тобы: А.Г. Асмолов, Г.В. Бурменская, И.А. Володарская, О.А. Карабанова, Н.Г. Салмина, С.В. Молчанов. Жалпы білім берудің негізгі мақсаттарына негізделген кешенді білім беру қызметінің негізгі түрлерінің құрамында төрт блок бар:

- 1) жеке;
- 2) ұйымдастырушылық (сонымен қатар өзін-өзі реттеу әрекеттерін қамтитын);

3) танымдық;

4) коммуникативті. Оқу іс-әрекетінің осы түрлерін нақты бөліп көрсету оларға нақты оқу пәндерін оқу кезінде басым орын беруге мүмкіндік береді деп болжанады [1].

Әмбебап оқу іс-әрекеттерінің жеке-өмірлік, жеке және кәсіби өзін-өзі анықтауды қамтиды; білім алушылардың құндылық-семантикалық бағыты негізінде жүзеге асырылатын мағыналық білім беру, адамгершілік бағалау әрекеттері (өмірлік және жеке өзін-өзі анықтауға дайындық, адамгершілік нормаларын білу, мінез-құлықтың адамгершілік жағын ажырата білу және іс-әрекеттер мен оқиғаларды қабылданған адамгершілік принциптерімен байланыстыру).

Өзін-өзі анықтау-бұл адамның қоғамдағы және жалпы өмірдегі орнын анықтау, құндылық бағдарларын таңдау, «өмір салтын» және қоғамдағы орнын анықтау. Өзін-өзі анықтау процесінде адам екі мәселені шешеді-жеке өмірдің мағыналарын құру және уақытша перспективада өмірлік жоспарларды құру (өмірді жобалау). Оқу іс-әрекетіне келетін болсақ, тұлғаға бағытталған оқытуда қажет әрекеттердің екі түрін бөліп көрсету керек. Бұл, біріншіден, мағынасы бар жұмыс. Оқушылардың оқу іс-әрекетінің мақсаты, мотивациясы, басқаша айтқанда, іс-әрекетті ынталандыратын және ол үшін орындалатын оқыту өнімінің нәтижесі арасындағы қарым-қатынасы бағаланады. Оқушы сұрақ қою керек: «Мен үшін ілімнің мәні неде?» және оған жауап таба білу. Екіншіден, бұл әлеуметтік және жеке құндылықтарға негізделген, үйренген мазмұнды моральдық-этикалық бағалау бойынша жұмыс [2]. Ұйымдастырушылық іс-әрекеттердің жиынтығы оқушының оқу іс-әрекетін ұйымдастыруды, оқушылар бұрыннан білетін және игерген және әлі белгісіз нәрселердің арақатынасы негізінде оқу міндетін қою ретінде мақсат қоюды қамтамасыз ететін әрекеттерді қамтиды; жоспарлау-түпкілікті нәтижені ескере отырып, аралық мақсаттардың реттілігін анықтау; іс-әрекеттің жоспары мен реттілігін құру; оқу іс-әрекетінің нәтижелерін болжау; стандарттан ауытқулар мен айырмашылықтарды анықтау үшін жұмыс әдістері мен оның нәтижелерін берілген стандартпен салыстыру түріндегі бақылау; түзету - стандарт пен нақты рәсім мен оның өнімі арасындағы сәйкессіздік жағдайында жұмыс жоспары мен әдісіне қажетті толықтырулар мен түзетулер енгізу; бағалау-оқушылардың бұрыннан білгендерін іріктеу және хабардар ету. Сонымен, ерікті өзін-өзі реттеудің осындай элементтері, мысалы, энергия мен ерік-жігерді жұмылдыру-жанжал туындаған жағдайда мотивацияны таңдау, кедергілерді жеңу [3]. Танымдық бағыттағы әмбебап әрекеттер блогында проблемаларды анықтау және шешу үшін жалпы білім беру, оның ішінде символдық-символдық әрекеттерді бөліп көрсету ұсынылады.

Нәтижелер

Сондықтан жалпы білім беруге мыналар жатады: өз бетінше таңдау және танымдық мақсат қою; қажетті ақпаратты зерттеу және іріктеу; ақпараттық іздеу әдістерін қолдану, оның ішінде есептеу техникасын қолдану; модельдейтін символдық іс-әрекеттер (объектінің негізгі сипаттамалары ерекшеленетін модельге сенсорлық нысанды түрлендіру және тақырыптық аймақты анықтайтын жалпы заңдылықтарды анықтау үшін модельді түрлендіру); білімді құрылымдау мүмкіндігі; ауызша және жазбаша түрде сөйлеуді саналы және ерікті түрде құру мүмкіндігі; іс-әрекеттің ең тиімді әдістерін таңдау; мағыналық оқуды оқу мақсаты ретінде түсіну және оқу тақырыбын таңдау; тыңдалатын мәтіндерден қажетті ақпаратты әр түрлі типтерге бөлу; бастапқы және қосымша ақпаратты анықтау; көркем, ғылыми, публицистикалық және ресми әдістермен мәтіндерді еркін басқару және қабылдау; БАҚ тілін барабар түсіну және бағалау; мәтін мазмұнын барабар егжей-тегжейлі, қысқаша, таңдамалы түрде жеткізе білу; жазу) [4].

Жалпы білім беру іс-әрекеттерімен қатар әмбебап логикалық әрекеттер де ерекшеленеді: белгілерді анықтау мақсатында объектілерді талдау (негізгі, негізгі емес); бөлшектерді толық құрастыру ретінде синтез, оның ішінде өздігінен аяқтау, жетіспейтін компоненттерді толықтыру; объектілерді салыстыру, жіктеу үшін негіздер мен критерийлерді бөлу; ұғымдарды жеткізу, салдарларды шығару; себеп-салдарлық байланыстарды орнату, логикалық тізбекті құру, дәлелдеу; гипотезалар және олардың негіздемесі [5]. Тапсырмаларды әзірлеу мен шешудің дұрыстығы тапсырманы қоюды және табиғаттағы шығармашылық және зерттеу мәселелерін шешудің өзіндік тәсілдерін құруды қамтиды. Коммуникативтік іс-әрекеттер әлеуметтік құзыреттілікті және басқалардың, қарым-қатынас немесе іс-әрекет бойынша серіктестің қарым-қатынасын есепке алуды, тыңдау және диалогқа түсу, проблемаларды топтық талқылауға қатысу, құрдастар тобына бірігу және құрдастарымен және ересектермен өзара іс-қимыл мен ынтымақтастық құру қабілетін қамтамасыз етеді. Тиісінше, коммуникативті-тәрбиелік өзара іс-қимыл құрылымына мұғаліммен және құрдастарымен

рәсімдер, қатысушылардың белгілі бір мақсаттары, қызметтері, ойлау тәсілдері; сұрақтар қою, ақпаратты зерттеу мен жинауда белсенді ынтымақтастық; жанжалдарды шешу-проблемаларды анықтау, анықтау, зерттеу, жанжалдарды шешудің баламалы әдістерін бағалау, шешімдер қабылдау және іске асыру; өз ойларын жеткілікті кемелділікпен жеткізе білу және қарым-қатынас міндеттері мен шарттарына сәйкес дәлдікпен; талаптарға сәйкес сөйлеу диалогының нысандарын меңгеру [6]. Жеке, реттеуші, танымдық және коммуникативті іс-әрекеттер құрамындағы әмбебап оқу іс-әрекеттері жүйесін дамыту оқушының жеке және танымдық салаларын нормативтік-жасына қарай дамыту шеңберінде жүзеге асырылады.

Талқылау

Оқу процесі оқушының оқу іс-әрекетінің мазмұны мен сипаттамаларын анықтайды. Білім берудің жаңа стандарттарының негізінде мыналарды қамтамасыз ететін құзыреттілік тәсіл жатыр: – өзін-өзі дамытуға және үздіксіз білім алуға дайындықты қалыптастыру; – білім беру жүйесінде білім алушылардың дамуының әлеуметтік ортасын жобалау және жобалау; – оқушылардың белсенді оқу-танымдық қызметі; – білім алушылардың жеке жас ерекшеліктерін, психологиялық және физиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру процесін құру.

Қазіргі сабақ-бұл келесі белгілермен сипатталатын сабақ:

1. сабақтың басты мақсаты-оқу және тәрбие процесінде әр тұлғаны дамыту.
2. сабақта оқытуға жеке-бағдарланған тәсіл жүзеге асырылады.
3. сабақта білім беруді ізгілендіру идеялары жүзеге асырылады.
4. сабақта оқытуға белсенді көзқарас жүзеге асырылады.
5. сабақты ұйымдастыру динамикалық және өзгермелі.
6. сабақта заманауи педагогикалық технологиялар қолданылады.

Іс-әрекетке деген көзқарас талап ететін барлық жағдайлар:

1. Танымдық мотивтің және нақты оқу мақсатының болуы. Әр сабақта мұндай мотив оқу мақсатында жүзеге асырылады-қажет сұрақты түсіну, қызықты жауап табу. Бұл оқу міндетін қою немесе мұғалімге таныс, проблемалық жағдай туғызу. Сабақта проблемалық жағдайларды жасаудың бір әдісі, мысалы, «Кім дұрыс айтты?» әрі қарай іздеудің бастапқы нүктесіне айналады.

2. Жетіспейтін білім алу үшін әрекеттерді орындау. Аталған шарт біріншісімен тығыз байланысты, ол оны жалғастырады (жаңа ақпарат қажет болды, оны алу үшін қадамдар жасалды).

3. Білімді саналы түрде қолдану үшін әрекет ету тәсілін анықтау және игеру (саналы дағдыларды қалыптастыру үшін). Оқытуға белсенді көзқараспен мұғалімнің негізгі күш-жігері оқушыларға жеке мәліметтерді, ережелерді есте сақтауда емес, көптеген жағдайларға ортақ іс-қимыл әдістерін игеруде көмектесуге бағытталуы керек. Бұл белгілі бір мәселені шешудің дұрыстығына ғана емес, сонымен қатар қажетті әрекет тәсілінің дұрыс орындалуына да қамқорлық жасау керек. Сондықтан дұрыс әрекет ету әдісі дұрыс нәтижеге әкеледі.

4. Өзін-өзі бақылауды қалыптастыру-іс-әрекеттерді орындағаннан кейін де, тапсырманы шешу барысында да. Оқушының өз жұмысын тексеру қабілетін қалыптастыруға ерекше рөл беріледі.

5. Оқу мазмұнын маңызды өмірлік міндеттерді шешу контекстіне қосу. Сабақ құрылымында қандай өзгерістер болады? Оқушының оқу іс-әрекетінің субъектісі болып, нәтижесінде қажетті мақсаттар мен нәтижелерге жетуі үшін сабақты қалай құруға және өткізуге болады? Шынында да, оқытудағы басты мақсат-әр мұғалім үшін әр сабақтың сәттілігінің кепілі, сондықтан оқушылар алған білімдерін тек сабақта ғана емес, өмірде де қолдана алады [7]. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың бір жолы-жобалық қызмет технологиясы [8]. Оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетке қосылуын қамтамасыз ету. Бұл тәсілмен оқушы білімді игеріп қана қоймай, оны өз іс-әрекеті барысында «ашады». Жаңа материалды енгізудегі мұғалімнің міндеті-балалардың өздері сабақтың негізгі мәселесін шешкенге дейін «ойлану» және жаңа жағдайда қалай әрекет ету керектігін түсіндіруі үшін оқушылардың ұжымдық ізденіс әрекетін ұйымдастыру. Биология бойынша бағдарламаның негізгі мектебінің түлектерінің метапәндік нәтижелері:

– зерттеу және жобалау қызметінің құрамдас бөліктерін игеру, оның ішінде проблеманы көру, сұрақтар қою, болжам жасау, ұғымдарға анықтама беру, жіктеу, байқау, эксперименттер жүргізу, қорытындылар мен қорытындылар жасау, материалды құрылымдау, түсіндіру, дәлелдеу, өз идеяларын қорғау;

– биологиялық ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс істей білу: әртүрлі көздерден биологиялық ақпаратты табу, ақпаратты талдау және бағалау, ақпаратты бір формадан екіншісіне түрлендіру;

– табиғатқа, өзінің және басқалардың денсаулығына қатысты өз әрекеттері мен әрекеттерінде мақсатты және семантикалық көзқарастарды таңдау мүмкіндігі;

– сөйлеу құралдарын талқылау үшін барабар қолдана білу және өз ұстанымын дәлелдеу, әртүрлі көзқарастарды салыстыру; өз ұстанымын дәлелдеу, қорғау.

Негізгі мектеп түлектерінің танымдық (зияткерлік) саладағы «Биология» пәнін игеру нәтижелері:

– биологиялық объектілер мен процестердің негізгі ерекшеліктерін анықтау;

– адам мен сүтқоректілердің өзара байланысын; адам мен қоршаған ортаның өзара байланысын; адам денсаулығының қоршаған ортаның жай-күйіне тәуелділігін; қоршаған ортаны қорғау қажеттілігін; өсімдіктер, жануарлар, бактериялар, саңырауқұлақтар, вирустар, жарақаттар, стресстер, жаман әдеттер, нашар қалып, көру, есту, жұқпалы және суық тию;

– жіктеу-биологиялық организмдердің белгілі бір әдіснамалық топқа жататындығын анықтау;

– адамдардың практикалық іс-әрекетіндегі биологияның рөлін түсіндіру; адамның табиғаттағы орны мен рөлі; өсімдіктер мен жануарлардың туыстық, шығу тегі мен дамуының ортақтығы (жеке топтарды салыстыру арқылы);

– адам өміріндегі әртүрлі организмдердің рөлі; биосфераны сақтау үшін биоәртүрліліктің маңызы; тұқым қуалаушылық пен өзгергіштік механизмдері, адамдағы тұқым қуалайтын аурулардың көріністері;

– жасушаның бөліктері мен органоидтарының кестелерінде, адам ағзаларының мүшелері мен жүйелерінде; тірі объектілерде және гүлді өсімдік мүшелерінің, жануарлар мүшелерінің органдары мен жүйелерінің кестелерінде, әртүрлі бөлімдердегі өсімдіктерде, жекелеген типтегі және сыныптағы жануарларда; ең көп таралған өсімдіктер мен үй жануарларында; жеуге жарамды және улы саңырауқұлақтарда; адамдар үшін қауіпті өсімдіктер мен жануарларда айқындалған;

– биологиялық объектілер мен процестерді салыстыру, бұның негізінде қорытынды жасай білу;

– тірі ағзалардың өзгергіштігін; тірі ағзалардың қоршаған ортаға бейімделуін; экожүйедегі әртүрлі түрлердің өзара әрекеттесу түрлерін; жасушалардың, тіндердің, мүшелердің, мүшелер жүйелерінің және олардың қызметтерінің құрылымдық ерекшеліктері арасындағы қатынастарды анықтау;

– биология ғылымының әдістерін меңгеру: биологиялық объектілер мен процестерді бақылау және сипаттау; биологиялық эксперименттерді дайындау және олардың нәтижелерін түсіндіру [9].

Құндылық-бағдарлау саласында:

– табиғаттағы мінез-құлықтың негізгі ережелерін және салауатты өмір салтының негіздерін білу;

– табиғаттағы адам қызметінің салдарын, қауіп факторларының адам денсаулығына әсерін талдау және бағалау.

Еңбек қызметі саласында:

– биология кабинетінде жұмыс істеу ережелерін білу және сақтау;

– биологиялық аспаптармен және құралдармен жұмыс істеу ережелерін сақтау.

Дене шынықтыру саласында:

– улы саңырауқұлақтармен, өсімдіктермен улану, жануарлардың шағуы, суық тию, күйік, үсік шалу, жарақат алу, суға батып бара жатқан адамды құтқару кезінде алғашқы көмек көрсету тәсілдерін меңгеру; еңбек пен демалысты ұтымды ұйымдастыру, мәдени өсімдіктер мен үй жануарларын өсіру және көбейту, оларға күтім жасау; өз ағзасының жай-күйіне бақылау жүргізу.

Эстетикалық салада:

– жабайы табиғат объектілерін эстетикалық тұрғыдан бағалау қабілетін игеру. Негізгі жалпы білім беру бағдарламасында білім алушылардың жаңа білім мен дағдыларды өз бетінше меңгеру қабілетін қамтамасыз ететін тұлғалық, реттеуші, танымдық және коммуникативтік әмбебап оқу іс-әрекеттері айқындалған. Осылайша, мектепте әмбебап оқу іс-әрекеттерін дамытуды келесі шеңберде қолданған жөн:

– оқушыларды даярлаудың тиімділігі мен сапасын арттыратын, оқу іс-әрекетінің мәдениетін қалыптастыру мақсатында консультациялық көмек ұйымдастыратын оқыту құралдары;

– зерттеу іс-әрекетінің дағдыларын қалыптастыру, оқушылар мен мұғалімдердің бірлескен оқу және зерттеу жұмыстарын ұйымдастыру, эксперименттік іс-әрекеттің нәтижелерін өз бетінше өңдеу мүмкіндіктері есебінен таным құралы;

– әр түрлі көздерден қажетті ақпарат алу дағдыларын қалыптастыратын телекоммуникация құралдары;

– қарым-қатынас мәдениетінің дағдыларын қалыптастыру арқылы тұлғаны дамыту құралдары;

– оқу қызметінің нәтижелерін бақылау мен түзетудің тиімді құралы.

Қорытынды

Демек, әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру негіздері қазіргі білім берудің құндылығын көрсетеді (мектеп оқушыларды белсенді азаматтық ұстанымды қабылдауға, жеке дамуды және қоғам өміріне қауіпсіз әлеуметтік қосылуды күшейтуге шақыруы керек), яғни.функционалды сауатты қоғам қалыптастыру.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Панфилов В.А. Развитие познавательных универсальных учебных действий учащихся 5–9-х классов на уроках технологии через реализацию проектно-технологических задач // Молодой ученый. – 2024. – № 26 (494). – С. 142–146.
- 2 Konurbayeva Zh., Omarova A., Tazhibaev A. From classroom to industry: Developing universal competencies and AI integration in engineering education // Journal of Infrastructure Policy and Development. – 2024. – Vol. 8, No. 2. – P. 167–183. DOI: <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i2.2367>
- 3 Insapova G. Theory and Practice of Forming Universal Learning Actions in Younger School Children // Bulletin of Uzbek Pedagogy. – 2024. – Vol. 12, No. 3. – P. 101–110.
- 4 Афанасьева Т.А. Приемы формирования универсальных учебных действий на уроках литературы // Методическая копилка учителя. – 2024. – № 10. – С. 37–41.
- 5 Малахова И.М., Шатохина И.В. Формирование регулятивных универсальных учебных действий у младших школьников на уроках русского языка // Начальная школа. – 2024. – № 5. – С. 18–23
- 6 Kapterev A. I. Phygitalization of Educational Technologies in Russia: Conceptual Foundations and Implementation Strategies // RUDN Journal of Education and Technology. – 2024. – Vol. 21, No. 3. – P. 56–67. DOI: <https://doi.org/10.22363/2658-3321-2024-21-3-56-67>
- 7 Рашидова Г.Г., Гаджиева Н.К. Универсальные учебные действия как средство формирования коммуникативной культуры обучающихся // Наука и образование сегодня. – 2022. – № 6 (67). URL: <https://scienceforum.ru/2022/article/2017052040> (дата обращения: 22.06.2025)
- 8 Ижболдина Н.Т. Диагностика личностных УУД учащихся основной школы // Теория и практика современной науки. – 2017. – Вып. 6 (24). — Электронный ресурс. – URL: <https://sciup.org/diagnostika-lichnostnyh-uud> (дата обращения: 22.06.2025)
- 9 Скобкина Н. Значение универсальных учебных действий при проведении профилактических занятий в образовательной сфере // Педагогика. – 2021. – Электронный ресурс. – URL: <https://scipress.ru/pedagogy/articles/> (дата обращения: 22.06.2025)

REFERENCES

- 1 Panfilov V.A., (2024). Razvitie poznavatel'nyh universal'nyh uchebnyh dejstvij uchashhihsja 5–9-h klassov na urokah tehnologii cherez realizaciju proektno-tehnologicheskikh zadach [Development of cognitive universal learning activities of 5th-9th grade students in technology lessons through the implementation of design and technological tasks]// Molodoj uchenyj– 2024. – № 26 (494). – С. 142–146[in Russian].
- 2 Konurbayeva Zh., Omarova A., Tazhibaev A., (2024). From classroom to industry: Developing universal competencies and AI integration in engineering education // Journal of Infrastructure Policy and Development. – 2024. – Vol. 8, No. 2. – P. 167–183. DOI: <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i2.2367>
- 3 Insapova G., (2024). Theory and Practice of Forming Universal Learning Actions in Younger School Children // Bulletin of Uzbek Pedagogy. – 2024. – Vol. 12, No. 3. – P. 101–110.

- 4 Afanas'eva T.A., (2024). Priemy formirovaniya universal'nyh uchebnyh dejstvij na urokah literatury [Techniques for the formation of universal learning activities in literature lessons] // Metodicheskaja kopilka uchitelja. – 2024. – № 10. – С. 37–41[in Russian].
- 5 Malahova I.M., Shatohina I.V., (2024). Formirovanie reguljativnyh universal'nyh uchebnyh dejstvij u mladshih shkol'nikov na urokah russkogo jazyka [Formation of regulatory universal educational actions in younger schoolchildren in Russian language lessons] // Nachal'naja shkola. – 2024. – № 5. – С. 18–23[in Russian].
- 6 Kapterev A.I., (2024). Phygitalization of Educational Technologies in Russia: Conceptual Foundations and Implementation Strategies // RUDN Journal of Education and Technology. – 2024. – Vol. 21, No. 3. – P. 56–67. DOI: <https://doi.org/10.22363/2658-3321-2024-21-3-56-67>
- 7 Rashidova G.G., Gadzhieva N.K., (2022). Universal'nye uchebnye dejstvija kak sredstvo formirovaniya kommunikativnoj kul'tury obuchajushhihsja [Universal learning activities as a means of forming a communicative culture of students] // Nauka i obrazovanie segodnja – 2022. – № 6 (67). URL: <https://scienceforum.ru/2022/article/2017052040>(accessed on 22.06.2025)[in Russian].
- 8 Izboldina N. T., (2017). Diagnostika lichnostnyh UUD uchashhihsja osnovnoj shkoly [Diagnosis of personality disorders in primary school students] // Teorija i praktika sovremennoj nauki. – 2017. – Vyp. 6 (24). – Jelektronnyj resurs. – URL: <https://sciup.org/diagnostika-lichnostnyh-uud>(accessed on 22.06.2025)[in Russian].
- 9 Skobkina N., (2021). Znachenie universal'nyh uchebnyh dejstvij pri provedenii profilakticheskikh zanjatij v obrazovatel'noj sfere [Skobkina N. The importance of universal educational actions in conducting preventive classes in the educational field] // Pedagogika. – 2021. – Jelektronnyj resurs. – URL: <https://scipress.ru/pedagogy/articles/>(accessed on: 22.06.2025) [in Russian].

Т.Ж. Шакенова¹, А.М. Утилова¹

¹НАО «Павлодарский педагогический университет имени Алькея Маргулана»,
Казахстан

Универсальные учебные действия как познавательная направленность обучающихся

Статья посвящена анализу универсальных учебных действий (УУД) как ключевого компонента формирования познавательной направленности учащихся. УУД рассматриваются в контексте государственного общеобязательного стандарта как основа для развития личности обучающегося, его самостоятельности и готовности к обучению на протяжении всей жизни.

Цель статьи- раскрытие сущности и структура универсальных учебных действий, включая регулятивные, коммуникативные, познавательные и личностные компоненты. Особое внимание уделено познавательным УУД, таким как логические операции, анализ, синтез, сравнение, обобщение и умение ставить и решать учебные задачи. Подчеркивается, что формирование УУД способствует развитию познавательной активности, критического мышления и мотивации к обучению. Также рассматриваются педагогические условия и методические подходы, обеспечивающие эффективное развитие универсальных учебных действий в учебном процессе.

В заключение делается вывод о том, что УУД являются неотъемлемой частью образовательного процесса, способствующей формированию осознанной познавательной обучающихся. Особый акцент сделан на познавательных УУД, так как они непосредственно связаны с развитием интереса к знаниям, умением мыслить, анализировать, планировать и делать выводы.

Подчеркивается, что систематическое формирование УУД способствует повышению учебной мотивации, развитию самостоятельности, рефлексии и ответственности за результаты собственной деятельности. Также рассматриваются педагогические условия, формы и методы организаций учебного процесса, направленные на развитие УУД: проектная деятельность, проблемное обучение, метапредметные подходы.

Ключевые слова: универсальные учебные действия, функциональная грамотность, знания, системно-деятельностный подход, критическое мышление, мотивация, обучающиеся.

T.J. Shakenova¹, A.M. Utilova¹

¹NAO «Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Margulan», Kazakhstan

Universal learning activities as a cognitive orientation of students

The article is devoted to the analysis of universal learning activities as a key component of the formation of cognitive orientation of students. Educational standards are considered in the context of the state mandatory standard as the basis for the development of a student's personality, independence and readiness for lifelong learning.

The purpose of the article is to reveal the essence and structure of universal learning activities, including regulatory, communicative, cognitive and personal components. Special attention is paid to cognitive DMS, such as logical operations, analysis, synthesis, comparison, generalization, and the ability to set and solve learning tasks. It is emphasized that the formation of a management system contributes to the development of cognitive activity, critical thinking and motivation to learn.

The pedagogical conditions and methodological approaches that ensure the effective development of universal learning activities in the educational process are also considered. In conclusion, it is concluded that educational management systems are an integral part of the educational process, contributing to the formation of conscious cognitive activity of students.

Special emphasis is placed on cognitive DMS, as they are directly related to the development of interest in knowledge, the ability to think, analyze, plan and draw conclusions. It is emphasized that the systematic formation of the management system contributes to the increase of educational motivation, the development of independence, reflection and responsibility for the results of their own activities. The pedagogical conditions, forms and methods of organizing the educational process aimed at the development of educational management are also considered: project activities, problem-based learning, meta-subject approaches.

Keywords: universal learning activities, functional literacy, knowledge, system-activity approach, critical thinking, motivation, students.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 13.06.2025 ж.